

Krystian Maciej Szudarek
(Uniwersytet Szczeciński)

*Dyplomacja niemiecka wobec kwestii powszechnego rozbrojenia po Locarno (1925/1926)**

Podczas konferencji w Locarno (5–16 X 1925) dyplomacja niemiecka rozpoczęła zabiegi o „równouprawnienie” (*Gleichberechtigung*) w dziedzinie zbrojeń. Gustav Stresemann, niemiecki minister spraw zagranicznych, i Hans Luther, kanclerz Niemiec, wystąpili wówczas z postulatem, aby poziom sił zbrojnych i uzbrojenia państw członkowskich Ligi Narodów był „minimalny” i „proporcjonalny” do narzuconego Niemcom w V części traktatu wersalskiego. Niemiecki postulat został odrzucony przez ministrów spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii i Francji. Sir Austen Chamberlain i Aristide Briand argumentowali, że państwa członkowskie Ligi Narodów były zobowiązane do rozbrojenia tylko w zakresie wskazanym w artykule 8 paktu Ligi Narodów, a konferencja w Locarno nie była miejscem do rozstrzygnięcia tej kwestii. Chamberlain przypomniał Stresemannowi treść rezolucji VI Zgromadzenia Ligi Narodów z 25 września 1925 r., zawierającej zapowiedź powołania przez Radę Ligi Narodów specjalnej komisji, która miała przygotować Konferencję Rozbrojeniową, i wyraził opinię, że przedstawiciel Niemiec powinien wziąć udział w jej pracach. Dodatkowo, w celu wyjścia naprzeciw niemieckim naciskom, w protokole końcowym konferencji w Locarno zawarto zapewnienie, że sygnatariusze zawartych układów będą aktywnie partycypowali w pracach Ligi Narodów na rzecz powszechnego rozbrojenia¹.

* Kwerendę archiwalną do artykułu przeprowadzono w The National Archives (dalej: TNA) w Londynie w ramach stypendium Fundacji z Brzezia Lanckorońskich. W artykule wykorzystano dostępne w TNA mikrofilmy dokumentów archiwalnych Auswärtiges Amt (dalej: AA) z kolekcji German Foreign Ministry (dalej: GFM) z zespołów Abteilung II F – Abrüstung (dalej: Abt. II F – Abr.) i Büro Staatssekretär (dalej: Büro St.S.).

¹ *Locarno-Konferenz 1925. Eine Dokumentsammlung*, Hrsg. vom Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten der Deutschen Demokratischen Republik, Berlin 1962, s. 176–182; *Protokoły obrad konferencji w Locarno (zapis delegacji francuskiej)*, oprac. J. Łaptos, Kraków 1982, s. 146; *Documents on British Foreign Policy 1919–1939*, 1st Series, vol. XXVII, ed. by W. N. Medlicott and D. Dakin, London 1986, Appendix „Proceedings of the Locarno Conference and Records of Conversations connected therewith, October 5–16, 1925”, s. 1128–1137; A. M. Brzeziński, *Znaczenie*

Udział w pracach przygotowawczych do Konferencji Rozbrojeniowej otwierał przed dyplomacją niemiecką możliwość podjęcia bezpośrednich działań na rzecz wyrównania statusu militarnego Niemiec z innymi państwami². Celem niniejszego artykułu jest analiza stanowiska dyplomacji niemieckiej wobec tego zagadnienia. Przedmiotem artykułu są niemieckie przygotowania do negocjacji na temat powszechnego rozbrojenia prowadzonych pod auspicjami Ligi Narodów.

Realizując zalecenia rezolucji VI Zgromadzenia Ligi Narodów z 25 września 1925 r., Rada Ligi Narodów 12 grudnia 1925 r. podjęła decyzję o powołaniu Komisji Przygotowawczej Konferencji Rozbrojeniowej (dalej: KPKR). Ustalono wówczas, że w skład KPKR wejdą przedstawiciele 19 państw z trzech kategorii:

- członkowie Rady Ligi Narodów: Francja, Japonia, Wielka Brytania, Włochy, Belgia, Brazylia, Czechosłowacja, Hiszpania, Szwecja i Urugwaj;
- członkowie Ligi Narodów, dla których zagadnienie rozbrojenia było istotne z racji ich położenia geograficznego: Bułgaria, Finlandia, Holandia, Jugosławia, Polska i Rumunia;
- trzy państwa spoza Ligi Narodów: Niemcy, Stany Zjednoczone i Związek Sowiecki³.

Program prac KPKR stanowił siedmiopunktowy kwestionariusz w formie pytań, efekt kompromisu pomiędzy propozycjami przedstawionymi przez delegatów Francji i Wielkiej Brytanii. KPKR miała opracować zasady i metody rozbrojenia na potrzeby późniejszej Konferencji Rozbrojeniowej. W związku z tym powierzono jej następujące zadania:

- 1) zdefiniowanie pojęcia „zbrojenia”;
- 2) określenie możliwego zakresu rozbrojenia (rozdzielenie pomiędzy „zbrojeniami czasu pokojowego” a „zbrojeniami czasu wojny”);
- 3) ustalenie standardów, według których możliwe było porównanie zbrojeń różnych państw;
- 4) stwierdzenie możliwości rozróżnienia pomiędzy zbrojeniami „ofensywnymi” i „defensywnymi”;

Locarno dla międzynarodowych negocjacji rozbrojeniowych (1926–1933), [w:] *Locarno z perspektywy siedemdziesięciu lat. Materiały konferencji, która odbyła się w Szczecinie 19 i 20 października 1995 roku*, red. M. Baumgart, Szczecin 1998, s. 71–73; C. J. Kitching, *Locarno and the Irrelevance of Disarmament*, [w:] *Locarno Revisited: European Diplomacy 1920–1929*, ed. by G. Johnson, London–New York 2004, s. 161–177.

² S. Sierpowski, *Problem rozbrojenia w polityce niemieckiej okresu międzywojennego*, [w:] *Rola Niemiec w procesach rozwojowych Europy XIX i XX wieku*, red. A. Czubiński, Poznań 1995, s. 241–251; C. A. Wurm, *Germany and Disarmament in the 1920s*, [w:] *Une occasion manquée? 1922: la reconstruction de l'Europe. Actes du colloque tenu à Florence, 1–3 Octobre 1992*, dir. M. Petricioli, Bern–Berlin–Frankfurt am Main–New York–Paris–Wien 1995, s. 224–228.

³ League of Nations, *Documents of the Preparatory Commission for the Disarmament Conference entrusted with Preparation for the Conference for the Reduction and Limitation of Armaments*, Series I, Geneva 1925 (dalej: DPCDC, ser. I), s. 8–50; League of Nations, *Official Journal* (dalej: LNOJ) 7, 1926, No. 2, s. 119–120, 164–169, 185, 218–219.

5a) zestawienie zasad, według których miało nastąpić ustalenie skali zbrojeń dla poszczególnych państw;

5b) sprawdzenie, na ile usprawnienie procedury zapewnienia wzajemnej pomocy ekonomicznej i wojskowej, przewidzianej w artykule 16 paktu LN, mogło przyczynić się do promowania redukcji zbrojeń;

6) określenie znaczenia samolotów lotnictwa cywilnego i statków floty handlowej z punktu widzenia rozbrojenia;

7) zbadanie zależności pomiędzy rozbrojeniem i bezpieczeństwem w skali regionalnej i powszechnej⁴.

12 grudnia 1925 r. Vittorio Sciajola, który przewodniczył obradom 37. sesji Rady Ligi Narodów w Genewie, wystosował do rządu Niemiec zaproszenie do udziału w pracach KPKR. W załączeniu przesłał raport Edvarda Beneša, zawierający ustalenia w sprawie składu komisji, procedury i merytorycznego zakresu jej prac⁵.

W Berlinie wnikliwie analizowano napływające za pośrednictwem konsulatu w Genewie informacje na temat powołania KPKR. Gerhard Köpke, kierownik Wydziału II Auswärtiges Amt, opowiadał się za przyjęciem zaproszenia. W notatce z 9 grudnia 1925 r. skierowanej do prezydenta Paula von Hindenburga, ministra spraw zagranicznych Gustava Stresemanna i sekretarza stanu w Auswärtiges Amt Carla von Schuberta, przypominał, że Niemcy, powołując się na wstęp do V części traktatu wersalskiego, konsekwentnie domagały się ograniczenia zbrojeń innych narodów. Odmowa udziału w pracach KPKR stałaby w sprzeczności z tą polityką i byłaby niezrozumiała dla międzynarodowej opinii publicznej. Celem Niemiec było wyrównanie stanu zbrojeń z innymi państwami, szczególnie zaś sąsiednimi, i udział w pracach KPKR stwarzał taką możliwość⁶.

Ambasador Niemiec w Londynie Friedrich Sthamer podkreślał jednak, że Niemcy zostały pozbawione wpływu na kształt programu prac KPKR i przewi-

⁴ DPCDC, ser. I, s. 41–42, 47–48.

⁵ GFM 34/3532, AA, Abt. II F – Abr., Abrüstung 5, Bd. 1, 9126/H 243159–85.

⁶ *Ibidem*, 9126/H 243072–75, notatka G. Köpke „Aufzeichnung über die Abrüstungskonferenz in Genf” z 9 XII 1925. Na początku grudnia 1925 r. B. von Bülow i W. Poensgen z Referatu Ligi Narodów Auswärtiges Amt przy pomocy G. Aschmanna (konsula niemieckiego w Genewie) opracowali dla G. Stresemanna memorandum zawierające założenia niemieckiej polityki w Lidze Narodów. W kwestii powszechnego rozbrojenia autorzy memorandum wskazywali, że „Da es aber aussichtslos erscheint, eine allgemeine Abrüstung im Ausmaß der deutschen durchzusetzen (Abschaffung der schweren Artillerie, Tanks, Flugzeuge usw.), wäre es wohl richtiger, alle unsere Abrüstungspropaganda im Völkerbund letzten Endes auf das Ziel der Aufhebung des Teil V des Versailler Vertrages abzustellen” (Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918–1945 (dalej: ADAP), ser. B, Bd. I, 1, Berlin 1966, Nr. 22, s. 64–76, notatka W. Poensgena z 12 XII 1925 i zał. memorandum „Deutschland im Völkerbund”; zob. też: M. M. Lee, *Gustav Stresemann und die deutsche Völkerbundspolitik 1925–1930*, [w:] *Gustav Stresemann*, hrsg. von W. Michalka und M. M. Lee, Darmstadt 1982, s. 350–352).

dywał trudności przy próbie jego zmiany⁷. Przytaczał również opinię amerykańskiego ambasadora Alansona B. Houghtona, który wątpił, aby Wielka Brytania po Locarno gotowa była działać na rzecz rozbrojenia Francji do poziomu Niemiec. Houghton uważał, że w Genewie doszło do tajnego brytyjsko-francuskiego porozumienia, które będzie nie do przyjęcia przez przedstawicieli Niemiec, Związku Sowieckiego oraz Stanów Zjednoczonych i doprowadzi do impasu w negocjacjach⁸.

Leopold von Hoesch, ambasador Niemiec w Paryżu, nie podzielał poglądów Houghtona. Jego zdaniem Wielkiej Brytanii zależało na pozytywnym wyniku prac KPKR, natomiast postulat rozbrojenia innych państw do poziomu niemieckiego uważał w najbliższym czasie za nierealny. Charakteryzując stanowisko Francji, Hoesch podkreślał, że, z jednej strony, nie chciała ona utracić miana „mocarstwa pokojowego”, które zyskała, promując Protokół Genewski i zawierając pakt reński, z drugiej zaś strony, próbowała nadać dyskusji w KPKR taką formułę, która miała zapobiec jej drastycznemu rozbrojeniu, czym zainteresowane były z różnych względów Niemcy, Stany Zjednoczone, Związek Sowiecki i Wielka Brytania. Temu drugiemu celowi miał służyć francuski postulat uwzględnienia „potencjału wojennego” poszczególnych państw przy ustalaniu stanu uzbrojenia oraz sprecyzowania zapisów artykułu 16 paktu Ligi Narodów, zgodnie z tezą „najpierw bezpieczeństwo, potem rozbrojenie”. Hoesch słusznie podkreślał, że ostateczny tekst pytań kwestionariusza, mającego stanowić podstawę prac KPKR, nie był wynikiem tajnego porozumienia. Stanowiska Francji i Wielkiej Brytanii w sprawie zależności pomiędzy rozbrojeniem i bezpieczeństwem nadal pozostawały rozbieżne⁹.

W okólniku do niemieckich placówek dyplomatycznych z 26 grudnia 1925 r. Gustav Stresemann zapowiadał rychłe przyjęcie przez rząd niemiecki zaproszenia do udziału w pracach KPKR¹⁰. Przedłużające się przesilenie rządowe w Niemczech, zapoczątkowane 25 października 1925 r. wystąpieniem ministrów Deutschnationale Volkspartei z koalicji rządowej na znak protestu przeciw układom lokarneńskim, odroczyło decyzję w tej sprawie¹¹. Dopiero 20 stycznia 1926 r., po nieudanych próbach stworzenia rządu „wielkiej koalicji” z udziałem Sozialdemokratische Partei Deutschland, H. Luther utworzył mniejszościowy gabinet koalicyjny złożony z przedstawicieli Deutsche Demokratische Partei, Zentrum,

⁷ GFM 34/3532, AA, Abt. II F – Abr., Abrüstung 5, Bd. 1, 9126/H 243063, F. Sthamer do AA, Londyn 3 XII 1925.

⁸ ADAP, ser. B, Bd. III, Berlin 1968, Nr. 5, s. 14–15, F. Sthamer do AA, Londyn, 12 XII 1925.

⁹ ADAP, ser. B, Bd. I, 1, Nr. 23, s. 76–78, L. von Hoesch do AA, Paryż, 15 XII 1925; GFM 34/3532, AA, Abt. II F – Abr., Abrüstung 5, Bd. 1, 9126/H 243082–84, L. von Hoesch do AA, Paryż, 8 XII 1925.

¹⁰ ADAP, ser. B, Bd. I, 1, Nr. 26, s. 88–90, okólnik G. Stresemanna z 26 XII 1925.

¹¹ *Akten der Reichskanzlei Weimarer Republik* (dalej: ARWR), *Die Kabinette Luther I und II*, Bd. 2, bearb. von K.-H. Minuth, Boppard 1977, Nr. 260, s. 1033–1034, „Chefbesprechung” 9 I 1926.

Bayerische Volkspartei i Deutsche Volkspartei¹². Tego samego dnia G. Köpke, w notatce dla Schuberta i Stresemanna, przypomniał o konieczności podjęcia decyzji. Zdaniem Köpkego, wobec znaczenia problemu powszechnego rozbrojenia dla rozbrojonych na mocy traktatu wersalskiego Niemiec i ze względu na zbliżające się wejście Niemiec do Ligi Narodów w grę wchodziła jedynie akceptacja zaproszenia¹³. Dwa dni później, 22 stycznia 1926 r., Gustav Stresemann w piśmie przesłanym do sekretarza generalnego Ligi Narodów, sir Erica Drummonda, poinformował o przyjęciu przez rząd Niemiec zaproszenia do udziału w pracach KPKR¹⁴.

Tymczasem w Auswärtiges Amt prowadzono już intensywne przygotowania do negocjacji w KPKR. Studiowano przede wszystkim dokumenty i opracowania dotyczące zagadnienia powszechnego rozbrojenia – przemówienia prezydenta Thomasa Woodrowa Wilsona z 1918 r., ustalenia paryskiej konferencji pokojowej, dyskusje nad zagadnieniem rozbrojenia w Lidze Narodów i poza nią¹⁵.

19 stycznia 1926 r. na posiedzeniu międzyresortowym z udziałem przedstawicieli Auswärtiges Amt, Reichswehrministerium, Marineleitung, Reichswirtschaftsministerium i Reichsverkehrsministerium podjęto ustalenia w sprawie koordynacji dalszych prac przygotowawczych pomiędzy poszczególnymi ministerstwami¹⁶. G. Köpke przedstawił ogólne wytyczne dla delegacji Niemiec w KPKR.

---

¹² E. Eyck, *A History of the Weimar Republik*, vol. II, Cambridge 1964, s. 48–53; H. A. Turner, Jr., *Stresemann and the Politics of the Weimar Republik*, Princeton 1963, s. 220; R. P. Grathwol, *Stresemann and DNVP: Reconciliation or Revenge in German Foreign Policy, 1924–1928*, Lawrence 1980, s. 121–162; S. Feucht, *Die Haltung der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands zur Aussenpolitik während der Weimarer Republik (1918–1933)*, Frankfurt am Main 1998, s. 405–416; T. Kotłowski, *Historia Republiki Weimarskiej, 1919–1933*, Poznań 1997, s. 166, 188. Jako jeden z celów nowego gabinetu w zakresie polityki zagranicznej określono: „Fortsetzung der Außenpolitik des Kabinetts Luther zwecks europäischer Verständigung und zwecks Herbeiführung der Gleichberechtigung und Freiheit Deutschlands. Rüstungsbeschränkung aller Staaten Europas” (ARWR, *Die Kabinette Luther I und II*, Bd. 2, Nr. 256, Anlage, s. 1011).

¹³ GFM 34/3532, AA, Abt. II F – Abr., Abrüstung 5, Bd. 2, 9126/H 243234–35, notatka G. Köpke z 20 I 1926.

¹⁴ *Ibidem*, 9126/H 243236, list G. Stresemanna do sir E. Drummonda z 22 I 1926.

¹⁵ Kierownik Referatu Ligi Narodów w Auswärtiges Amt Bernhard von Bülow w korespondencji do Hansa H. Dieckhoffa, radcy ambasady Niemiec w Waszyngtonie, z 21 XII 1925 nadmienił: „[...] wir intensiv mit den Vorbereitungen für die am 15. Februar 1926 beginnende Abrüstungskonferenz beschäftigt sind. [...] Ich rechne nicht damit, dass die eigentliche Konferenz bereit 1926 tagt, und auf jeden Fall wird das Abrüstungsproblem Europa Jahre hindurch beschäftigen” (GFM 34/3532, AA, Abt. II F – Abr., Abrüstung 5, Bd. 1, 9126/H 243203–204; *ibidem*, Bd. 3, 9126/H 243424–26, notatka G. Martiusa z 12 I 1926; *ibidem*, Bd. 4, 9126/H 243534–626, „Materialien zur Abrüstungsfrage”).

¹⁶ Na posiedzeniu obecni byli: G. Köpke, B. von Bülow, G. Martius, J. Hemmen, R. Ulrich i L. Mayr (Auswärtiges Amt); płk O. von Stülpnagel i ppłk F. Dümlein (Reichswehrministerium); kontradm. A. von Freyberg-Eisenberg, kpt. C. Batsch, kpt. R. Gadow i kpt. W. Starke (Marineleitung); W. Reichardt i W. Lautenbach (Reichswirtschaftsministerium) oraz E. Brandenburg,

Za punkt wyjścia należało, jego zdaniem, przyjąć czwarty z czternastu punktów programu Wilsona oraz podkreślić związek pomiędzy rozbrojeniem Niemiec a powszechnym rozbrojeniem, wskazując na artykuł 8 paktu Ligi Narodów, wstęp do V części traktatu wersalskiego i notę Georges'a Clemenceau z 16 czerwca 1919 r. Rozbrojenie innych państw do poziomu Niemiec było nieprawdopodobne, ale presja czynnika ekonomicznego oraz opinii publicznej pozwalała spodziewać się pewnego postępu w dziedzinie powszechnego rozbrojenia. Köpke jako główny cel delegacji Niemiec określił zniwelowanie istniejącej dysproporcji w zbrojeniach, podkreślając, że wymagało to długotrwałych i żmudnych zabiegów. Każda próba przyspieszenia tempa powszechnej redukcji zbrojeń mogła przynieść skutek odwrotny od zamierzonego, a nawet całkowicie zniweczyć niemieckie plany. Köpke wykluczał wystąpienie z żądaniem powszechnego rozbrojenia innych państw do poziomu Niemiec zapisanego w traktacie wersalskim. Oceniał ten postulat za taktycznie chybiony i pozbawiony widoków powodzenia ze względów politycznych. Jako równie niepożądane określał wysuwanie ze strony niemieckiej na tym etapie negocjacji żądania dozbrojenia. Do czasu ugruntowania pozycji Niemiec w Lidze Narodów zalecał daleko idącą powściągliwość. Wskazał natomiast na możliwość wykorzystania dyskusji na temat artykułu 16 paktu Ligi Narodów w celu wykazania absurdalności pozostawiania Niemiec w stanie rozbrojenia pośród silnie uzbrojonych państw i osiągnięcia kompromisu przez wyrównanie zbrojeń. Köpke wyjaśnił również zebranym kulisy powstania kwestionariusza, stanowiącego podstawę prac KPKR. Wykluczał próbę zmiany porządku obrad ze strony delegacji niemieckiej, gdyż groziło to oskarżeniem o sabotowanie prac KPKR. Zakładał jednak podjęcie działań na rzecz zawężenia teoretycznej dyskusji nad rozbrojeniem¹⁷.

Reprezentujący Marineleitung kontradmirał Albrecht von Freyberg-Eisenberg wyraził opinię, że celem Niemiec powinno być uzyskanie równouprawnienia we wszystkich dziedzinach. Postulował uzyskanie co najmniej zgody na przystąpienie Niemiec do traktatu waszyngtońskiego z 1922 r. i na możliwość budowy okrętów liniowych o wyporności większej niż dozwolone w traktacie wersalskim 10 000 ton. Bernhard von Bülow podkreślił, że kwestie te należały do kategorii celów ostatecznych i nie mogły być podniesione na początku negocjacji. Otto von

---

E. Schlütter i F. Ebeling (Reichsverkehrsministerium) (ADAP, ser. B, Bd. I. 1, Nr. 45, s. 120–125, „Protokoll der Kommissarischen Ressortbesprechung vom 19. Januar 1926 betreffend die Tagung des Vorbereitenden Ausschusses für die Abrüstungskonferenz in Genf”).

¹⁷ *Ibidem*, s. 120–123; por.: R. B. Dockhorn, *The Wilhelmstrasse and the Search for a New Diplomatic Order, 1926–1930*, Ph. D. dissertation, The University of Wisconsin, 1972, s. 66–70; S. D. Knisley, Jr., *German Diplomacy and the Preparatory Commission for the Disarmament Conference 1925–1930*, Ph. D. dissertation, University of North Carolina, Chapel Hill 1972, s. 36–39; P. Krüger, *Die Aussenpolitik der Republik von Weimar*, Darmstadt 1985, s. 346–349.

Stülpnagel, reprezentujący Reichswehrministerium, zgodził się z argumentacją przedstawiciela Auswärtiges Amt¹⁸.

Pierwotnie wyznaczony termin rozpoczęcia obrad KPKR – 15 lutego 1926 r., nie został dotrzymany. 30 stycznia 1926 r. z inicjatywy dyplomacji francuskiej przedstawiciele Francji, Włoch, Japonii, Czechosłowacji i Urugwaju zwrócili się do sekretarza generalnego Ligi Narodów z propozycją wyznaczenia nowego terminu. Wniosek został zaakceptowany przez pozostałych członków Rady Ligi Narodów i rządy pozostałych państw zaproszonych do udziału w KPKR. Dyplomacja francuska zabiegała o rozpoczęcie dyskusji na temat powszechnego rozbrojenia po przyjęciu Niemiec do Ligi Narodów i ponownym uznaniu przez rząd niemiecki zobowiązań międzynarodowych, zgodnie z artykułem 1 ustęp 2 paktu Ligi Narodów¹⁹.

Sprawa przyjęcia Niemiec do organizacji genewskiej na Nadzwyczajnym Zgromadzeniu Ligi Narodów w marcu 1926 r. przybrała nieoczekiwany obrót. Na konferencji w Locarno uzgodniono, że Niemcy uzyskają w momencie przyjęcia do Ligi Narodów stałe miejsce w Radzie Ligi Narodów. Tymczasem z żądaniem stałego miejsca wystąpiły również Brazylia, Hiszpania i Polska, na co Niemcy zagroziły wycofaniem aplikacji. Próba przyjęcia kompromisowego rozwiązania, przez przyznanie Niemcom stałego miejsca, a Polsce miejsca z wyboru, zakończyła się niepowodzeniem. Brazylia, której żądanie zignorowano, zawetowała w Radzie Ligi Narodów przyznanie stałego miejsca Niemcom. W konsekwencji postanowiono odroczyć sprawę przyjęcia Niemiec do Ligi Narodów do września 1926 r., a kwestię rekonstrukcji Rady Ligi Narodów i ustalenie nowych zasad wyboru jej członków powierzono specjalnej komisji²⁰.

¹⁸ ADAP, ser. B, Bd. I. 1, Nr. 45, s. 123–124. Po zawarciu układów lokarneskich Marineleitung proponowało podjęcie rozmów sondażowych w Waszyngtonie i Londynie w sprawie zmiany postanowień traktatu wersalskiego określających maksymalną wyporność i kaliber dział okrętów wojennych Reichsmarine. Auswärtiges Amt wskazywało natomiast, że właściwy czas na takie rozmowy jeszcze nie nadszedł. Obawiano się, że podjęcie tej kwestii w momencie rozpoczęcia dyskusji nad powszechnym rozbrojeniem w KPKR zostanie odczytane jako zapowiedź niemieckiej remilitaryzacji. Wskazywano również na możliwe komplikacje w razie przedostania się informacji na ten temat do opinii publicznej (*ibidem*, Nr. 38, s. 111–112, notatka G. Köpkego z 13 I 1926. Szerzej na temat planów Marineleitung zob.: J. Dülffer, *Weimar, Hitler und die Marine. Reichspolitik und Flottenbau 1920–1939*, Düsseldorf 1973, s. 76–83; P. Doepgen, *Die Washingtoner Konferenz, das Deutsche Reich und die Reichsmarine. Deutsche Marinepolitik 1921 bis 1935*, Bremen 2005, s. 103–117).

¹⁹ LNOJ 7, 1926, No. 4, s. 634–635; A. M. Brzeziński, *Francja a taktyka Niemiec w Komisji Przygotowawczej Konferencji Rozbrojeniowej 1926–1930*, [w:] *Niemcy w polityce międzynarodowej 1919–1939*, t. I: *Era Stresemanna*, red. S. Sierpowski, Poznań 1990, s. 327–328.

²⁰ J. Spenz, *Die diplomatische Vorgeschichte des Beitritts Deutschlands zum Völkerbund 1924–1926. Ein Beitrag zur Außenpolitik der Weimarer Republik*, Göttingen 1966, s. 127–151; Ch. M. Kimmich, *Germany and the League of Nations*, Chicago–London 1976, s. 76–87; H. Korczyk, *Przyjęcie Niemiec i Polski do Rady Ligi Narodów w 1926 roku*, Wrocław 1986, s. 94–189; S. Sierpowski, *Wejście Niemiec do Ligi Narodów*, [w:] *Studia z najnowszej historii Niemiec i sto-*

W tej sytuacji 18 marca 1926 r. Rada Ligi Narodów wyznaczyła nowy termin rozpoczęcia I sesji KPKR na 18 maja 1926 r. Francuski plan rozpoczęcia dyskusji na temat powszechnego rozbrojenia w KPKR po przyjęciu Niemiec do Ligi Narodów nie został zrealizowany²¹.

Tymczasem w Auswärtiges Amt trwały dalsze przygotowania do obrad KPKR. Wstępny projekt odpowiedzi na pytania zawarte w kwestionariuszu, określającym zakres merytoryczny prac nad rozbrojeniem, opracowała na zlecenie Wilhelmstrasse specjalna komisja Niemieckiego Stowarzyszenia Ligi Narodów – Deutsche Liga für Völkerbund (dalej: DLfV) pod przewodnictwem hrabiego Maxa von Montgelasa²².

DLfV została utworzona 17 grudnia 1918 r. z inicjatywy rządu niemieckiego, była przez rząd subsydiowana (co było sprzeczne z jej statutem) i stanowiła instrument propagandy rządowej. DLfV zrzeszała przedstawicieli rządu, poszczególnych partii politycznych (z wyjątkiem nacjonalistów i komunistów), związków zawodowych, kół akademickich, handlowych, przemysłowych i wojskowych oraz dyplomatów. W 1921 r. DLfV została przyjęta do grona organizacji proligowych zrzeszonych w Unii Międzynarodowych Stowarzyszeń Ligi Narodów (Union Internationale des Associations pour la Société des Nations) z siedzibą w Brukseli. DLfV wraz z innymi organizacjami pacyfistycznymi wchodziła w skład Niemieckiego Kartelu Pokoju (Deutsches Friedenskartell), choć sama organizacją pacyfistyczną nie była. Działalność DLfV polegała na wykorzystaniu haseł pacyfistycznych do realizacji rewizjonistycznych celów polityki zagranicznej Niemiec²³.

---

sunków polsko-niemieckich, red. S. Sierpowski, Poznań 1986, s. 279–283; P. Madajczyk, *Polityka i koncepcje polityczne Gustava Stresemanna wobec Polski 1915–1929*, Warszawa 1991, s. 160–162; C. Baumgart, *Stresemann und England*, Köln–Weimar–Wien 1996, s. 232–240.

²¹ LNOJ 7, 1926, No. 4, s. 534–535. Na wniosek Urugwaju do KPKR zaproszono dodatkowo Argentynę i Chile. Dyplomaci niemieccy uważali, że Argentyna i Chile stanowią będą „mile widzianą przeciwwagę dla licznych państw sprzymierzonych” w KPKR (GFM 34/2296, AA, Büro St.S., LA, Bd. 1, 4543/E 144552–54, notatka B. von Bülowa z 16 III 1926).

²² M. Geyer, *Aufrüstung oder Sicherheit. Die Reichswehr in der Krise der Machtpolitik, 1924–1936*, Wiesbaden 1980, s. 130. W skład wspomnianej komisji DLfV wchodził – oprócz Montgelasa – Georg Gothein, Otto Junghan, Werner von Rheinbaben i Wolfgang Schwarz. Na temat Montgelasa zob.: D. Vogel, *Max Graf Montgelas (1860–1944) – Ein Offizier im Spannungsfeld zwischen nationalen Ansprüchen und Menschlichkeit*, [w:] *Pazifistische Offiziere in Deutschland 1871–1933*, hrsg. von W. Wette, Bremen 1999, s. 83–97.

²³ Szerzej na temat DLfV zob.: S. Sierpowski, *Kształtowanie się społecznego ruchu poparcia dla Ligi Narodów w latach 1919–1926*, „Kwartalnik Historyczny” 1981, 58, nr 4, s. 982–984; idem, *Liga Narodów w latach 1919–1926*, Wrocław 2005, s. 287–294; K. Fiedor, *Proligowe organizacje w Republice Weimarskiej*, [w:] *W kręgu polityki, dyplomacji i historii XX wieku. Księga jubileuszowa Profesora Waldemara Michowicza*, red. B. Rakowski i A. Skrzypek, Łódź 2000, s. 181–196; D. Acker, *Walther Schücking (1875–1935)*, Münster 1970, s. 146–200; Ch. M. Kimmich, *op. cit.*, s. 15, 27, 38; R. Lütgemeier-Davin, *Pazifismus zwischen Kooperation und Konfrontation. Das Deutsche Friedenskartell in der Weimarer Republik*, Köln 1982, s. 27–31; J. Dülffer, *De l'internationalisme à l'expansionnisme: la Ligue allemande pour la Société des Nations*, „Guerres

Montgelas w korespondencji do Bülowa z 12 lutego 1926 r.²⁴ podkreślał, że pytania w kwestionariuszu poruszały problemy, które otwierały drogę do przewlekłych, czysto teoretycznych dyskusji, niesprzyjających ograniczeniu zbrojeń. Dlatego opracował i przesłał do Auswärtiges Amt projekt – jak podkreślał – praktycznego i możliwego do natychmiastowej realizacji planu rozbrojeniowego. Postulował w nim ograniczenie wyłącznie zbrojeń lądowych państw europejskich, gdyż rozbrojenie morskie uważał za tymczasowo uregulowane w ramach układu waszyngtońskiego z 1922 r. Zakładał jednak, że w późniejszej morskiej konferencji rozbrojeniowej, przewidzianej traktatem waszyngtońskim na 1931 r., Niemcy będą mogły wziąć udział już jako „równouprawniona” strona.

Możliwość realizacji postulatu rozbrojenia sił lądowych w Europie Montgelas widział na dwa sposoby: przez rozciągnięcie rozwiązań zastosowanych wobec Niemiec, Austrii, Węgier i Bułgarii na pozostałe państwa europejskie lub przez przeprowadzenie we wszystkich państwach reorganizacji sił zbrojnych wykluczającej „agresywne tendencje”.

Przyjęcie pierwszego rozwiązania, powszechnego rozbrojenia w Europie na wzór traktatów pokojowych z 1919 r., uważał za niewłaściwe z racji wysokich kosztów utrzymania armii opartych na długoterminowej służbie wojskowej. Ponadto system rozbrojenia zastosowany wobec państw pokonanych oceniał jako sprzeczny z artykułami 8 i 16 paktu Ligi Narodów, gdyż nie zapewniał „narodowego bezpieczeństwa” i uniemożliwiał udział w sankcjach Ligi Narodów. Z tych względów Montgelas argumentował, że należało promować drugi wariant – reorganizację wojsk we wszystkich państwach w kierunku czysto defensywnym. Chodziło o przekształcenie armii europejskich w milicję, na wzór armii szwajcarskiej szkolonej krótkoterminowo, w połączeniu ze stopniową redukcją sprzętu wojennego pozostającego na ich wyposażeniu. Liczebność armii przysługującej danemu państwu miała wynikać z liczby mieszkańców w relacji – jeden żołnierz na 3 tys. obywateli. Istotę planu ilustruje tabela 1, w której Montgelas państwom posiadającym tereny zamorskie (Francja, Belgia) do liczby ludności metropolii doliczył dodatkowo 1/3 ludności zamieszkałej w koloniach.

Montgelas wskazywał, że powyższa propozycja zapewniała zmniejszenie o połowę liczby żołnierzy znajdujących się pod bronią w największych armiach

mondiales et conflits contemporaines” 1989, 39, No. 154, s. 23–39; idem, *Von Internationalismus zum Expansionismus. Die Deutsche Liga für Völkerbund*, [w:] *Internationale Beziehungen im 19. und 20. Jahrhundert. Festschrift für Winfried Baumgart zum 65. Geburtstag*, hrsg. von W. Elz und S. Neitzel, Paderborn 2003, s. 251–266; J. Wintzer, *Deutschland und der Völkerbund 1918–1926*, Paderborn 2006, s. 47–50, 185–188, 225–227, 375–379, 537–539; Th. R. Davies, *Internationalism in a Divided World: The Experience of the International Federation of League of Nations Societies, 1919–1939*, „Peace & Change” 2012, 37, No. 2, s. 227–252.

²⁴ GFM 34/3532, AA, Abt. II F – Abr., Abrüstung 5, Bd. 3, 9126/H 243398–419, list M. von Montgelasa do B. von Bülowa z 12 II 1926 oraz załączniki: „Beantwortung des Fragebogens” i „Entwurf Montgelas – Positive Vorschläge”.

europejskich, a co za tym idzie – spore oszczędności finansowe. Spełniała również założenia artykułu 8 i 16 paktu Ligi Narodów, gdyż żadne państwo pojedynczo lub z sojusznikami nie dysponowałoby już większymi siłami niż pozostałe państwa członkowskie Ligi Narodów. Montgelas proponował ponadto, by po upływie pięciu lat liczebność armii poszczególnych państw zredukować ponownie, tym razem do poziomu – jeden żołnierz na 4 tys. obywateli. Plan Montgelasa, jak przyznawał sam autor w korespondencji do Bülowa, miał przede wszystkim zapobiec przyjęciu alternatywnego rozwiązania, które promowali niemieccy pacyfiści, polegającego przede wszystkim na porównaniu i ograniczeniu budżetów wojskowych w poszczególnych państwach²⁵.

Tabela 1. Plan Montgelasa w wersji przekazanej do Auswärtiges Amt 12 II 1926 r.

Państwo	Ludność w mln	Siła armii na stopie pokojowej w Europie	
		w 1925 r.	po realizacji pierwszego etapu planu Montgelasa
Niemcy	60	100 000	200 000
Francja	60	570 000	200 000
Włochy	40	? [oryg.]	133 000
Belgia	14,5	74 000	48 000
Czechosłowacja	13,5	200 000	45 000
Polska	27	300 000	90 000
Jugosławia	12	160 000	40 000
Rumunia	17,4	200 000	58 000
Razem	244,4	1604 000 (bez Włoch)	814 000 (z Włochami)

Źródło: GFM 34/3532, AA, Abt. II F – Abr., Abrüstung 5, Bd. 3, 9126/H 243419.

Niemniej w ostatecznej, opublikowanej wersji planu Montgelas zawarł również propozycję uregulowania problemu powszechnego rozbrojenia przez redukcję budżetów wojskowych lub połączenie obu metod (reorganizacji i ustalenia poziomów armii w relacji do liczby mieszkańców oraz redukcji budżetów). Postu-

²⁵ Montgelas w korespondencji do Bülowa zaznaczał, że „Die positiven Vorschläge sind einstweilen nur erster Entwurf von mir und noch nicht beraten. Wie weit ich damit durchdringe, vermag ich noch nicht übersehen, jedoch bin ich zuversichtlich, dass der für uns gefährlichste Gegenvorschlag die Kosten als Vergleichsmaßstab zu nehmen und nur die Herabsetzung der Heeresausgaben zu fördern – dieses Lieblingskind der deutschen Pazifisten – durchfallen wird” (*ibidem*, 9126/H 243398).

lował jednak przyjęcie za punkt odniesienia budżetów wojskowych państw europejskich z 1909 r. i ustalenie wysokości budżetów wojskowych w relacji do liczby mieszkańców, co faworyzowało Niemcy względem innych państw europejskich²⁶.

W opublikowanej przez DLfV wersji planu Montgelasa uwzględniono także wszystkie państwa europejskie (tabela 2).

Tabela 2. Plan Montgelasa w wersji opublikowanej przez DLfV

Państwo	Liczba ludności w mln	Siła armii na stopie pokojowej w 1925 r.	Przybliżona siła armii	
			za 5 lat	ewentualnie za 10 lat
Rosja	109	515 000	300 000	150 000
Niemcy	62	100 000	200 000	100 000
Włochy	40	300 000	200 000	100 000
Francja	39,6	570 000	200 000	100 000
Polska	27	290 000	90 000	45 000
Hiszpania	22	155 000	80 000	40 000
Rumunia	16	125 000	55 000	27 500
Czechosłowacja	13,6	120 000	45 000	22 500
Jugosławia	12	130 000	40 000	20 000
Węgry	8	35 000	28 000	14 000
Belgia	7,5	82 000	25 000	12 500
Holandia	7,2	40 000	24 000	12 000
Austria	6,5	20 000	22 000	11 000
Portugalia	6	30 000	20 000	10 000
Szwecja	5,9	20 000	20 000	10 000
Grecja	5	70 000	17 000	8500
Bułgaria	4,9	20 000	16 000	8000
Szwajcaria	3,9	22 000	22 000	11 000
Finlandia	3,4	28 000	11 000	5500
Dania	3,3	6 500	6 500	3250

²⁶ *Abrüstungsvorschläge der Deutschen Liga für Völkerbund*, Sonderdruck Nr. 23 der Deutschen Liga für Völkerbund, Berlin 1926, s. 17–27.

Norwegia	2,7	6500	6500	3250
Litwa	2,3	30 000	8000	4000
Łotwa	1,9	20 000	6000	3000
Estonia	1,1	20 000	4000	2000
Razem	410,8	2 755 000	1 446 000	723 000

Źródło: Abrüstungsvorschläge der Deutschen Liga für Völkerbund, Sonderdruck Nr. 23 der Deutschen Liga für Völkerbund, Berlin 1926, s. 26.

Plan Montgelasa zakładał więc remilitaryzację Niemiec i podwojenie stanu liczebnego armii niemieckiej, zrównanie jej z armią francuską i wydatne zmniejszenie armii Francji i jej sojuszników – Polski, Czechosłowacji i Belgii. Z tych względów plan został bardzo negatywnie przyjęty zarówno w niemieckich kołach pacyfistycznych, jak i za granicą²⁷.

16 lutego 1926 r. Bülow przekazał projekt odpowiedzi na pytania zawarte w kwestionariuszu, opracowany przez komisję DLfV oraz plan Montgelasa do Reichwehrministerium pułkownikowi O. von Stülpnagelowi²⁸. 3 marca 1926 r. Stülpnagel przesłał w odpowiedzi do Auswärtiges Amt obszerne memorandum zatytułowane – *Die Abrüstungsfrage nach Realpolitischen Gesichtspunkten betrachtet*, które miało stanowić podstawę do rozmów z przedstawicielami Wilhelmstrasse na temat instrukcji dla delegacji Niemiec w KPKR²⁹.

W części pierwszej memorandum, zatytułowanej *Allgemeine politische Grundlage*, Stülpnagel omówił główne elementy kształtujące stosunki międzynarodowe po zakończeniu wojny. Zaliczył do nich finansową i ekonomiczną przewagę Stanów Zjednoczonych nad państwami europejskimi, osłabienie światowej pozycji Wielkiej Brytanii oraz hegemonię wojskową Francji w Europie. Stülpnagel wskazywał, że dyplomacja brytyjska od czasów Davida Lloyd George'a próbowała bezskutecznie zmusić Francję do rozbrojenia. Presja finansowa Stanów Zjednoczonych mogła okazać się tym czynnikiem, dzięki któremu mogło to zostać wreszcie osiągnięte³⁰.

²⁷ R. Lütgemeier-Davin, *Pazifismus...*, s. 150–152; idem, „Wiederwehrhaftmachung” oder „Abrüstung”. *Die militärische Sicherheitspolitik der Weimarer Republik im Licht pazifistischer Öffentlichkeit*, [w:] *Lehren aus der Geschichte? Historische Friedensforschung*, hrsg. von R. Steinweg, Frankfurt am Main 1990, s. 190–191; W. Michowicz, *Rola planów i programów rozbrojeniowych w polityce Niemiec w dobie Komisji Przygotowawczej do Konferencji Rozbrojeniowej*, [w:] *Niemcy...*, t. I, s. 140–141.

²⁸ GFM 34/3532, AA, Abt. II F – Abr., Abrüstung 5, Bd. 3, 9126/H 243420, B. von Bülow do płk. O. von Stülpnagela 16 II 1926.

²⁹ ADAP, ser. B, Bd. I, 1, Nr. 144, s. 341–342, płk O. von Stülpnagel do B. von Bülowa 6 III 1926 i zał. „Die Abrüstungsfrage nach realpolitischen Gesichtspunkten betrachtet”.

³⁰ GFM 34/3532, AA, Abt. II F – Abr., Abrüstung 5, Bd. 3, 9126/H 243354–57.

W drugiej części memorandum, zatytułowanej *Einstellung der verschiedenen Staaten zur Abrüstung*, Stülpnagel podkreślał, że rozbrojenia nie należało traktować jako kwestii „prawno-moralnej”, lecz jako problem „polityczno-dyplomatyczny”. Powodzenie lub fiasko Konferencji Rozbrojeniowej zależęć miało nie tyle od formalnego uznania przez inne państwa zobowiązania do powszechnego rozbrojenia, lecz od układu sił pomiędzy mocarstwami, przebiegu gry dyplomatycznej oraz skłonności poszczególnych stron do ustępstw i koncesji. Stülpnagel podzielił państwa mające wejść w skład KPKR na trzy kategorie. Do pierwszej zaliczył siedem państw jego zdaniem popierających ideę rozbrojenia: Wielką Brytanię, Szwecję, Niemcy, Stany Zjednoczone, Związek Sowiecki, Bułgarię i Holandię. Za przeciwnych rozbrojeniu uważał siedem państw: Włochy, Francję, Belgię, Japonię, Polskę i Jugosławię. Stanowisko pięciu państw – Brazylii, Urugwaju, Hiszpanii, Finlandii i Rumunii – określał jako „niewiadome”. Nie był to, według niego, korzystny układ sił. Szanse pozbawienia Francji militarnej przewagi nad Niemcami, dzięki presji finansowej ze strony Stanów Zjednoczonych, uzależniał od stanowiska Wielkiej Brytanii³¹.

W czwartej³², zasadniczej części memorandum, zatytułowanej *Deutschlands politisches Abrüstungsziel*, Stülpnagel omówił cele i taktyczne założenia delegacji Niemiec w KPKR, podkreślając, że należało wykorzystać kwestię rozbrojenia do poprawy politycznej pozycji Berlina, przez przywrócenie „zdrowej” relacji sił militarnych Niemiec i państw sąsiednich. Był to, według niego, wstępny warunek do uzyskania pełnej suwerenności państwa niemieckiego: ewakuacji obcych wojsk z Nadrenii, odzyskania Zagłębia Saary, zlikwidowania „korytarza”, zajęcia Górnego Śląska, przyłączenia Austrii i zlikwidowania strefy zdemilitaryzowanej w Nadrenii. Z tych względów podkreślał wagę rozbrojenia w pierwszej kolejności Francji, a następnie Polski, Belgii i Czechosłowacji. Rozbrojenie innych państw mogło mieć mniejszy zakres i wolniejsze tempo, przez co Niemcy zyskałyby potencjalnych sojuszników w negocjacjach. Hasło powszechnego rozbrojenia miało być nadal popierane zarówno przez rząd, jak i opinię publiczną w Niemczech, ale tylko ze względów „propagandowych, prawnych, moralnych i pacyfistycznych”. Stülpnagel uważał postulat powszechnego rozbrojenia za nie do zrealizowania w praktyce. Optował natomiast za rozbrojeniem regionalnym w Europie. Uważał, że powinno ono objąć wszystkie państwa kontynentu z wyjątkiem Wielkiej Brytanii, która, jego zdaniem, już znacznie zredukowała armię, oraz państw Skandynawskich, bałtyckich i Holandii, z uwagi na ich niewielki potencjał militarny, ale z uwzględnieniem Związku Sowieckiego. Stülpnagel podkreślał, że Niemcy nie były zainteresowane rozbrojeniem Wielkiej Brytanii oraz państw na innych kontynentach. Dzięki temu widział możliwość uzyskania poparcia ze strony Wa-

³¹ *Ibidem*, 9126/H 243357–74.

³² Trzecia część memorandum nie zachowała się w archiwum Auswärtiges Amt.

szynhtonu i Londynu w sprawie redukcji sił zbrojnych Francji. Z tych samych względów opowiadał się za oddzielnym traktowaniem kwestii rozbrojenia lądowego, lotniczego i morskiego. Jako priorytet Niemiec określał wyrównanie dysproporcji w zbrojeniach lądowych, dlatego wskazywał na konieczność odroczenia żądań w sprawie równouprawnienia Reichsmarine. Taktyczna współpraca ze Stanami Zjednoczonymi i Wielką Brytanią nie mogła jednak narazić na szwank możliwości współdziałania ze Związkiem Sowieckim. Stülpnagel opowiadał się za tym, aby od początku negocjacji domagać się pełnego równouprawnienia Niemiec. Chodziło o pozostawienie otwartej drogi do remilitaryzacji Niemiec, w przypadku gdyby poziom zapisany w V części traktatu wersalskiego nie został przyjęty jako skala odniesienia do rozbrojenia innych państw. W związku z tym delegacja niemiecka miała już na początku obrad zaprotestować przeciw utrzymaniu w mocy militarnych klauzul traktatu pokojowego. Komentując treść pytań kwestionariusza, pułkownik podkreślał potrzebę pokrzyżowania francuskich planów sprecyzowania artykułu 16 paktu Ligi Narodów i wprowadzenia do dyskusji pojęcia potencjału wojennego. W tym przypadku również wskazywał na zbieżność poglądów Niemiec, Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii³³.

Bernhard von Bülow w odpowiedzi z 20 kwietnia 1926 r. poinformował Stülpnagela, że zgadzał się z jego zasadniczą tezą, iż Niemcy powinny dążyć do ograniczenia zbrojeń Francji i pozbawienia jej dominującej pozycji militarnej w Europie. Nie podzielał jednak wszystkich poglądów przedstawionych w memorandum Reichwehrministerium. Między innymi uważał za niewskazane, aby delegacja Niemiec domagała się już w pierwszej fazie negocjacji rozbrojeniowych wyjaśnienia, czy stan uzbrojenia Niemiec w przyszłości będzie określała powszechna konwencja rozbrojeniowa czy też traktat wersalski, gdyż mogłoby to zostać odczytane jako żądanie dozbrojenia Niemiec³⁴.

27 kwietnia 1926 r. Bülow przesłał Stülpnagelowi trzy memoranda opracowane w Auswärtiges Amt z instrukcjami dla delegacji Niemiec w KPKR³⁵. Pierwsze memorandum zawierało ogólne dyrektywy. Delegatom niemieckim zalecano daleko idącą powściągliwość w trakcie dyskusji na forum KPKR. W publicznych wystąpieniach mieli podkreślić dysproporcję w zbrojeniach pomiędzy Niemcami i państwami sąsiednimi, aby w ten sposób uciąć „gadanię o niemieckim zagrożeniu”. W instrukcjach podkreślano, że powszechne rozbrojenie leżało w interesie Niemiec i wskazane było unikanie wszelkich działań, które mogły narazić

³³ ADAP, ser. B, Bd. I, 1, Nr. 144, s. 342–350. Por.: R. B. Dockhorn, *op. cit.*, s. 70–72; S. D. Knisley, Jr., *op. cit.*, s. 33–34, 39–40; M. Geyer, *op. cit.*, s. 126–128; A. Hillgruber, „*Revisionsismus*” – *Kontinuität und Wandel in der Außenpolitik der Weimarer Republik*, „*Historische Zeitschrift*” 237, 1983, H. 3, s. 612–613; P. Krüger, *op. cit.*, s. 345–346.

³⁴ GFM 34/3532, AA, Abt. II F – Abr., Abrüstung 5, Bd. 3, 9126/H 243391–95, B. von Bülow do płk. O. von Stülpnagela 20 IV 1926.

³⁵ *Ibidem*, Bd. 5, 9126/H 243751, B. von Bülow do płk. O. von Stülpnagela 27 IV 1926.

negocjacje na załamanie. Za takie uznano daleko idące żądania rozbrojeniowe. W Auswärtiges Amt nie oczekiwano, aby obrady KPKR od razu przyniosły zadowolający, z niemieckiego punktu widzenia, wynik. Jako cel minimalny określano częściowe rozwiązanie w postaci traktatowego ograniczenia zbrojeń innych państw. Równocześnie zalecano przeciwdziałanie wszelkim „manewrom” dyplomatycznym zmierzającym do odroczenia procesu powszechnego rozbrojenia³⁶. W drugim memorandum jako niepożądane określono wypowiedzianie się przez delegację Niemiec na temat, czy powszechne rozbrojenie będzie musiało pociągnąć za sobą zmianę V części traktatu wersalskiego i dozbrojenie Niemiec. Zalecano natomiast popieranie inicjatyw mających na celu powszechne zastosowanie przyjętych wobec Niemiec form kontroli zbrojeń wynikających z artykułu 213 traktatu wersalskiego ewentualnie według formuły opisanej w ustępie 2 artykułu 7 Protokołu Genewskiego z 1924 r.³⁷

Trzecie memorandum³⁸ zawierało zalecenia w sprawie stanowiska i taktyki delegacji Niemiec w dyskusji na temat kryteriów, zasad i metod powszechnego rozbrojenia. W odpowiedzi na pytanie I kwestionariusza należało doprowadzić do przyjęcia węższej definicji pojęcia „zbrojenia” jako „zbrojenia czasu pokoju”, a nie jako zespołu czynników natury wojskowej, ekonomicznej i geograficznej, od których zależała cała potęga danego państwa w czasie wojny.

Konsekwentnie w odpowiedzi na pytanie II (a) delegaci Niemiec mieli opowiedzieć się za objęciem konwencją rozbrojeniową tylko „zbrojeń czasu pokoju” (*Friedensrüstungen*). Należało przy tym dowodzić, że realizacja postulatu ograniczenia „potencjału wojennego” (*Kriegsrüstungen*) nie była „konieczna” z wojskowego punktu widzenia oraz „niepożądana” ze względu na osłabienie przez to zdolności państw członkowskich Ligi Narodów do podjęcia akcji militarnej przeciw potencjalnemu agresorowi. W pytaniu II (b) – dotyczącym definicji określenia „redukcja i ograniczenie zbrojeń” – nie dostrzegano żadnych „momentów” o charakterze politycznym. Odpowiedź na nie miała zostać udzielona z czysto militarne punktu widzenia.

Pytanie III kwestionariusza dotyczyło standardów, według których mogły być porównane zbrojenia poszczególnych państw (liczba wojsk, okres służby wojskowej, wyposażenie w sprzęt wojenny, wydatki zbrojeniowe etc.). Na tej podstawie w późniejszym etapie prac rozbrojeniowych miała być ustalona siła wojskowa sygnatariuszy konwencji rozbrojeniowej. Auswärtiges Amt podkreślał, że na rozstrzygnięcia w tej sprawie bezpośredni wpływ będzie miała sytuacja polityczna. Zakładano, że w tym momencie pojawi się kwestia dozbrojenia Niemiec. Należało wówczas wprowadzić rozróżnienie pomiędzy „uzupełnieniem” stanu

³⁶ *Ibidem*, 9126/H 243740, memorandum „Allgemeines Verhalten der deutschen Delegation auf der Abrüstungskonferenz”.

³⁷ *Ibidem*, 9126/H 243741, memorandum „Fragen außerhalb des Fragebogens”.

³⁸ *Ibidem*, 9126/H 243742–50, memorandum „Der Fragebogen”.

sprzętu wojennego a zwiększeniem stanów osobowych Reichswehry. Stan uzbrojenia Niemiec mógł być podwyższony na podstawie ustępu 2 artykułu 164 traktatu wersalskiego jednomyślną decyzją Rady Ligi Narodów. Traktat wersalski nie zawierał natomiast podstaw do zwiększenia liczebności armii niemieckiej. Delegacja niemiecka miała zatem domagać się ustalenia sił armii innych państw w odpowiedniej proporcji do 100 000 Reichswehry. Zwiększenie w związku z tym stanów osobowych armii niemieckiej uważano za „nieuniknione”. Wskazywano przy tym na dwie możliwe procedury rewizji traktatu wersalskiego: w ramach umowy pomiędzy sygnatariuszami traktatu pokojowego lub przez odwołanie się Niemiec do artykułu 19 paktu Ligi Narodów.

W odpowiedzi na pytanie IV wskazywano, że z wojskowego punktu widzenia niemożliwe było rozróżnienie pomiędzy zbrojeniami ofensywnymi a defensywnymi.

W dyskusji nad pytaniem V (a), dotyczącym kryteriów określenia skali zbrojeń poszczególnych państw, delegacja Niemiec miała kierować się wyłącznie względami militarnymi, podkreślając zwłaszcza znaczenie położenia geograficznego. Pytanie V (b) było niezwykle istotne. Dociekano w nim, czy redukcja zbrojeń mogła być łatwiej osiągalna dzięki sprecyzowaniu zobowiązania w sprawie wzajemnej pomocy zapisanego w artykule 16 paktu Ligi Narodów. Na Wilhelmstrasse przewidywano, że Francja i jej sojusznicy będą dążyli na tej podstawie do promowania układów gwarancyjnych uzupełnionych konwencjami wojskowymi o wzajemnej pomocy. Delegacja niemiecka miała blokować przyjęcie takiego rozwiązania, wskazując, że było ono sprzeczne z paktem Ligi Narodów i zagrażało pokojowi, gdyż konwencje wojskowe, podobnie jak zbrojenia, mogły zostać wykorzystane nie tylko do celów defensywnych, ale i agresywnych. Należało również wskazać, że artykuł 16 paktu Ligi Narodów mógł znaleźć rzeczywiste zastosowanie dopiero po osiągnięciu takiego stopnia powszechnego rozbrojenia, które zniwelowałoby nadmierne zbrojenia poszczególnych państw, co było wyraźną aluzją pod adresem Francji.

W instrukcjach dla delegacji Niemiec pominięto odpowiedź na pytanie VI, dotyczące m.in. możliwości rozróżnienia samolotu cywilnego od wojskowego z punktu widzenia rozbrojenia i ewentualnej oceny wartości lotnictwa cywilnego dla określenia siły lotniczej danego państwa. Odpowiedź w tej kwestii uzależniano od wyniku rozmów prowadzonych przez stronę niemiecką z Konferencją Ambasadorów w Paryżu w sprawie zniesienia ograniczeń w rozwoju awiacji cywilnej w Niemczech³⁹.

³⁹ Układ w tej sprawie został sfinalizowany 22 V 1926 r. w Paryżu. Niemcy mogły od tej pory konstruować samoloty do celów komunikacyjnych, które parametrami technicznymi niewiele ustępowały samolotom wojskowym, a po wyposażeniu w broń pokładową i bomby mogły pełnić z powodzeniem funkcje maszyn bojowych (J. Heideking, *Areopag der Diplomatie. Die Pariser Botschafterkonferenz der alliierten Hauptmächte und die Probleme der europäischen Politik 1920–*

Ostatnie, VII pytanie kwestionariusza składało się z trzech części. W pierwszej, uznając współzależność pomiędzy bezpieczeństwem i rozbrojeniem, dociekano, czy regionalne rozbrojenie było możliwe do zrealizowania na podstawie regionalnego bezpieczeństwa. W Auswärtiges Amt zdawano sobie sprawę, że trudno byłoby zakwestionować niemieckiej delegacji tezę o współzależności pomiędzy bezpieczeństwem i rozbrojeniem. Zawierał ją artykuł 8 paktu Ligi Narodów, a 27 września 1922 r. została ona przyjęta w XIV rezolucji III Zgromadzenia Ligi Narodów. Przewidywano również, że większość delegacji obecnych w KPKR będzie przy niej twardo obstawała. Uważano jednak za wskazane podkreślenie w Genewie tego, że podejmując decyzję o rozbrojeniu Niemiec, nie kierowano się tą zasadą. Zamierzano również wykazać, że po zawarciu paktu reńskiego wysoki stan uzbrojenia Francji nie mógł być usprawiedliwiony rzekomym brakiem poczucia bezpieczeństwa tego państwa.

Dalej wskazywano, że Niemcy nie mogli zgodzić się z drugim twierdzeniem zawartym w VII pytaniu, iż każdy plan rozbrojeniowy był niepraktyczny, o ile nie miał charakteru powszechnego. Nie istniał bowiem związek pomiędzy rozbrojeniem lądowym w Europie i Ameryce Południowej. Nie widziano też potrzeby, aby plan rozbrojeniowy musiał obejmować wszystkie państwa danego kontynentu, gdyż na przykład w Europie zbrojenia państw skandynawskich czy Portugalii miały drugorzędne znaczenie. Przyjęcie natomiast tezy o powszechności planu rozbrojeniowego spowodowałoby znaczne odroczenie Konferencji Rozbrojeniowej.

Z powyższego wynikać miała twierdząca odpowiedź delegacji Niemiec na trzecią część VII pytania – regionalne rozbrojenie było możliwe i otwierało drogę do powszechnego rozbrojenia.

Prócz merytorycznych przygotowań do negocjacji rozbrojeniowych w Genewie uwagę Auswärtiges Amt absorbowała kwestia wyboru przewodniczącego delegacji Niemiec. Gustav Stresemann, po konsultacjach z prezydentem Paulem von Hindenburgiem i kanclerzem Hansem Luthrem, 9 stycznia 1926 r. postanowił powierzyć pełnienie tej funkcji niemieckiemu posłowi w Bernie Adolfowi Müllerowi. Zdecydowało o tym jego polityczne doświadczenie i umiejętności dyplomatyczne, ale przede wszystkim doskonała znajomość zagadnień Ligi Narodów oraz całego „środowiska genewskiego”⁴⁰. Adolf Müller należał do grona nielicznych niemieckich przedstawicieli dyplomatycznych za granicą, którzy nie byli zawodowymi dyplomatami⁴¹. Pochodzący z Bawarii, partyjnie związany z SPD,

---

1931, Husum 1979, s. 274–277; M. Zgórnjak, *Zbrojenia i polityka wojskowa Niemiec w czasach Republiki Weimarskiej*, [w:] *Niemcy w polityce międzynarodowej 1919–1939*, t. II: *Lata wielkiego kryzysu gospodarczego*, red. S. Sierpowski, Poznań 1992, s. 91).

⁴⁰ GFM 34/3532, AA, Abt. II F – Abr., Abrüstung 5, Bd. 1, 9126/H 243096, G. Stresemann do A. Müllera, AA 9 I 1926.

⁴¹ Obok A. Müllera do grupy tej należeli: Friedrich Sthamer, Ulrich Rauscher, Adolf Köster,

przed wojną zajmował się dziennikarstwem. W trakcie wojny pełnił rolę tajnego agenta i był zaangażowany w działania niemieckiej socjaldemokracji na rzecz zawarcia kompromisowego pokoju. Müller, przebywając od 1919 r. na placówce w Bernie, był zwolennikiem rewizji traktatu wersalskiego na drodze bilateralnego porozumienia z Francją. Krytykował zatem politykę Stresemanna nie tyle w odniesieniu do celów i zasad, ile przede wszystkim metod. Müller był przeciwny przystąpieniu Niemiec do Ligi Narodów, którą postrzegał jako instrument państw zwycięskich wykorzystywany w celu utrzymania w mocy traktatu wersalskiego i sceptycznie oceniał możliwość wykorzystania organizacji genewskiej przez Niemcy w celu rewizji⁴².

Zapewne dlatego Müller taktownie, ale stanowczo odmówił przyjęcia powierzonej mu funkcji, zasłaniając się względami służbowymi i osobistymi. Wskazywał na zaabsorbowanie negocjacjami w sprawie niemiecko-szwajcarskiego układu handlowego oraz nie najlepszy stan zdrowia, który nie pozwalał mu na przyjęcie dodatkowych, czasochłonnych obowiązków. Müller, jako socjaldemokrata, uważał poza tym, że taktycznie bardziej odpowiednie byłoby powierzenie przewodnictwa delegacji niemieckiej osobie, która nie byłaby tak jak on jednoznacznie politycznie identyfikowana. Ze swej strony gotów był w razie potrzeby wspierać radą delegatów niemieckich w KPKR⁴³.

Do sprawy powrócił 14 kwietnia 1926 r. B. von Bülow, wskazując w notatce dla Schuberta, że przewodniczącym delegacji niemieckiej powinna zostać osoba o określonym politycznym formacie i z doświadczeniem w polityce zagranicznej. Chodziło nie tylko o reprezentowanie Niemiec w KPKR, ale również na forum zajmującej się rozbrojeniem III Komisji Zgromadzenia Ligi Narodów. Mając to na uwadze, Bülow zaproponował, aby szefem delegacji niemieckiej został hr. Johann Heinrich von Bernstorff⁴⁴. Kandydatura Bernstorffa zyskała akceptację Stresemanna, który zdołał pozyskać dla niej zgodę Hindenburga⁴⁵.

Wilhelm Mayer-Kaufbeuren, Maximillian Pfeiffer i Otto Wiedfeldt (H. Holborn, *Diplomats and Diplomacy in the Early Weimar Republic*, [w:] *The Diplomats 1919–1939*, ed. by G. A. Craig & F. Gilbert, New York 1953, s. 152–153).

⁴² Szerzej na temat sylwetki Müllera i jego poglądów na temat Ligi Narodów i polityki zagranicznej Stresemanna zob.: Ch. M. Kimmich, *op. cit.*, s. 32–35, 47–48, 56–57; K. H. Pohl, *Ein sozialdemokratischer Frondeur gegen Stresemann's Aussenpolitik: Adolf Müller und Deutschland Eintritt in den Völkerbund*, [w:] *Aspekte deutscher Aussenpolitik im 20. Jahrhundert. Aufsätze Hans Rothfels zum Gedächtnis*, hrsg. von W. Benz und H. Graml, Stuttgart 1976, s. 68–86; idem, *Adolf Müller. Geheimagent und Gesandter im Kaiserreich und in der Weimarer Republik*, Cologne 1995, s. 269–336. Por.: M. M. Lee, *Failure in Geneva. The German Foreign Ministry and the League of Nations 1926–1933*, Ph. D. dissertation, The University of Wisconsin, 1974, s. 11–12.

⁴³ GFM 34/2296, AA, Büro St.S., LA, Bd. 1, 4543/E 144480–81, A. Müller do AA, Berno 10 I 1926.

⁴⁴ *Ibidem*, 4543/E 144568–72, notatka B. von Bülowa z 14 IV 1926.

⁴⁵ J. H. von Bernstorff, *Erinnerungen und Briefe*, Zürich 1936, s. 211–212; H. Zaun, *Paul von Hindenburg und die deutsche Außenpolitik 1925–1934*, Köln–Weimar–Wien 1999, s. 365.

J. H. von Bernstorff wywodził się z rodu o bogatych tradycjach służby dyplomatycznej. Urodził się w 1862 r. w Londynie, gdzie jego ojciec, Albrecht von Bernstorff, pełnił funkcję ambasadora Prus przy Dworze św. Jakuba. Pracę w dyplomacji rozpoczął po zdaniu stosownych egzaminów w 1892 r. Następnie powoli pisał się po szczeblach dyplomatycznej kariery, pełniąc coraz ważniejsze funkcje na placówkach w Belgradzie, Dreźnie, Petersburgu, Monachium, Londynie, Karlsruhe, by wreszcie zostać ambasadorem w Waszyngtonie (1908–1917) i Konstantynopolu (1917–1918). W 1919 r. stał na czele specjalnego komitetu przygotowawczego do negocjacji pokojowych. Po wojnie aktywnie działał w strukturach DLFV, której przewodnictwem objął w 1920 r. po Matthiasie Erzbergu. Od 1921 r. był członkiem w Reichstagu z ramienia Deutsche Demokratische Partei⁴⁶.

Drugie, a zarazem ostatnie posiedzenie międzyresortowe poświęcone przygotowaniom Niemiec do I sesji KPKR odbyło się 11 maja 1926 r. już pod przewodnictwem Bernstorffa. Dokonał on wówczas rekapitulacji głównych punktów instrukcji dla delegacji Niemiec opracowanych w Auswärtiges Amt, podkreślając, że głównym celem będzie obrona tezy o traktatowej współzależności rozbrojenia Niemiec i innych państw. W kwestiach technicznych, do czasu wejścia Niemiec do Ligi Narodów, taktykę delegacji miała cechować daleko idąca powściągliwość. Konradmirał Albrecht von Freyberg-Eisenberg próbował uzupełnić wytyczne o sprawę wyjaśnienia w Genewie relacji pomiędzy postanowieniami traktatu wersalskiego a ustaleniami KPKR. Chodziło o to, czy zbrojenia Niemiec w przyszłości będzie określała nadal V część traktatu wersalskiego, czy też powszechna konwencja rozbrojeniowa. Bülow wskazał w odpowiedzi, że w Auswärtiges Amt analizowano ten problem i uznano, iż publiczna dyskusja na ten temat na samym początku negocjacji w KPKR nie była w interesie Niemiec wskazana⁴⁷.

Bernstorff poinformował również o działaniach podjętych w celu odpowiedniego nastawienia prasy niemieckiej wobec prac KPKR. Już pod koniec stycznia 1926 r. Wydział Prasowy Auswärtiges Amt, wskazując na prowadzoną przez Quai d'Orsay w prasie francuskiej i zagranicznej kampanię propagandową

⁴⁶ Szerzej zob.: W. von Bernstorff, *Die Herren und Grafen von Bernstorff*, Celle 1992, s. 364–375; R. R. Doerries, *Washington – Berlin 1908/1917. Die Tätigkeit des Botschafters Johann Heinrich Graf von Bernstorff in Washington vor dem Eintritt der Vereinigten Staaten von Amerika in den Ersten Weltkrieg*, Düsseldorf 1975; poszerzona edycja angielska: idem, *Imperial Challenge. Ambassador Count Bernstorff and German-American Relations, 1908–1917*, Chapel Hill 1989.

⁴⁷ W posiedzeniu udział wzięli: J. H. von Bernstorff, B. von Bülow, G. Martius, W. Poensgen, E. Boltze, L. Mayr (Auswärtiges Amt); konradm. A. von Freyberg-Eisenberg, płk O. von Stülpnagel, ppłk F. Dümlein, kpt. R. Gadow, mjr M. Schindler, kpt. G. Reimer, mjr G. Soldan, kpt. C. Baumker (Reichswehrministerium); W. von Moellendorf (Materialprüfungsamt); F. Ebeling (Reichsverkehrsministerium); W. Reichardt, W. Lautenbach (Reichswirtschaftsministerium) (ADAP, ser. B, Bd. I. 1, Nr. 219, s. 520–523, „Protokoll über die Ressortbesprechung am 11. Mai 1926 betreffend: die Vorbereitende Abrüstungskonferenz”; zob. także: J. Dülffer, *Weimar...*, s. 139; M. Geyer, *op. cit.*, s. 128–130).

w sprawie rozbrojenia, zalecał rozważenie podjęcia analogicznych działań przez dyplomację niemiecką. Chodziło o zwalczanie tez francuskich przez wskazanie na dysproporcję w siłach zbrojnych Niemiec i państw sąsiednich, podkreślenie różnicy w typie uzbrojenia armii tych państw i Reichswehry, pozbawionej samolotów wojskowych, ciężkiej artylerii i czołgów⁴⁸. B. von Bülow po konsultacjach z Reichswehrministeriem uznał akceptację tej propozycji za niewskazaną na tym etapie. Niemieckie przygotowania do I sesji KPKR nie były jeszcze wówczas zakończone. Argumenty przedstawiane na forum publicznym musiały być zgodne z oficjalnym stanowiskiem rządu wobec zagadnienia powszechnego rozbrojenia. Ponadto z przyczyn politycznych należało powstrzymać się od prowadzenia propagandy rozbrojeniowej w czasie marcowej sesji Nadzwyczajnego Zgromadzenia Ligi Narodów⁴⁹.

Dopiero 30 kwietnia 1926 r. na konferencji prasowej Bernstorff omówił historię problemu rozbrojenia. Przedstawił ekonomiczne, finansowe, społeczne i polityczne argumenty na rzecz powszechnej redukcji zbrojeń. Przekonywał, że dewiza: *Si vis pacem, para bellum*, nie mogła dalej obowiązywać. Należało znaleźć nowe rozwiązanie kwestii bezpieczeństwa. Dowodził, że Niemcy posiadały szczególne prawo do domagania się powszechnego rozbrojenia, wynikające z wstępu do V części traktatu wersalskiego, noty aliantów z 16 czerwca 1919 r. i artykułu 8 paktu Ligi Narodów. Przestrzegał równocześnie dziennikarzy przed pokładaniem w KPKR nadmiernych oczekiwań. Nie można było liczyć na szybkie rozbrojenie innych państw do poziomu niemieckiego. Najpierw należało doprowadzić do rozciągnięcia traktatowego ograniczenia „zbrojeniowej swobody” („Rüstungsfreiheit”) na wszystkie państwa i rodzaje uzbrojenia. W następnych zaś etapach doprowadzić do stopniowego zmniejszania zbrojeń⁵⁰. 6 maja 1926 r. Wichard von Moellendorff, przewidziany na przedstawiciela Niemiec w komisji technicznej KPKR, wygłosił wykład dla prasy na temat francuskiego postulatu uwzględnienia „potencjału wojennego” poszczególnych państw przy ustalaniu planu rozbrojeniowego⁵¹.

Pomimo podjętych działań B. von Bülow negatywnie oceniał komentarze niemieckiej prasy na temat zbliżających się obrad KPKR. Z punktu widzenia rządu określał je jako „godne ubolewania”. Prasa związana z prawicą rozpisywała się na temat braku perspektyw osiągnięcia powszechnego rozbrojenia. Pozbawiała

⁴⁸ GFM 34/3532, AA, Abt. II F – Abr., Abrüstung 5, Bd. 3, 9126/H 243508–09, notatka Wydziału Prasowego AA z 21 I 1926.

⁴⁹ *Ibidem*, 9126/H 243510, B. von Bülow do Otto Kiepa (kierownik Wydziału Prasowego AA) 25 II 1926.

⁵⁰ *Ibidem*, Bd. 5, 9126/H 243786–91, B. von Bülow do G. Köpkego 30 IV 1926 i zał. notatka „Bemerkungen zur Abrüstungsfrage” zawierająca konspekt wystąpienia Bernstorffa.

⁵¹ *Ibidem*, Bd. 6, 9126/H 243820–21, „Notizen zur Pressebesprechung am 6 Mai 1926. Potentiel de guerre”; GFM 34/2296, AA, Büro St.S., LA, Bd. 1, 4543/E 144576–77, B. von Bülow do C. von Schuberta 16 IV 1926.

się przez to – w ocenie Bülowa – możliwości późniejszej krytyki niepowodzenia KPKR lub połowicznych rozwiązań rozbrojeniowych. Utrudniała również działania i sytuację taktyczną niemieckiej delegacji w Genewie. Analogiczna uwaga odnosiła się, jego zdaniem, do prasy lewicowej, w której z aplauzem przedstawiano projekt reformy armii francuskiej jako początek rozbrojenia Francji⁵².

W Berlinie zakładano, że taktyka delegatów Francji w KPKR będzie miała na celu zachowanie militarnej hegemonii, między innymi przez wykorzystanie tezy o potencjale wojennym. Leopold von Hoesch na podstawie analizy artykułów w prasie francuskiej wskazywał, że niemal wszystkie partie, z wyjątkiem komunistów, uważały utrzymanie w mocy militarnych warunków traktatu wersalskiego za podstawowy warunek trwałego pokoju w Europie. Prawica we Francji wykluczała redukcję francuskich sił zbrojnych, natomiast lewica, z socjalistami na czele, godziła się na to, ale tylko w ramach reformy i reorganizacji armii francuskiej, polegającej na skróceniu okresu powszechnej służby wojskowej, przy jednoczesnym zwiększeniu liczby rezerw przeszkolonych. W ten sposób – zdaniem Hoescha – lewica chciała dowieść woli rozbrojenia, unikając jednocześnie osłabienia zdolności bojowej francuskich sił zbrojnych. Hoesch jako znamieny wskazywał fakt, że głównym promotorem rozbrojenia we Francji był socjalistyczny deputowany Joseph Paul-Boncour, który uzależniał je od wielu czynników niepozostawiających wątpliwości, jak odległa była dla Francuzów myśl o efektywnym i rzeczywistym rozbrojeniu⁵³.

Mając na uwadze techniczne i polityczne uwarunkowania procesu powszechnego rozbrojenia, na Wilhelmstrasse sceptycznie oceniano perspektywę postępu w tej dziedzinie. Niemniej Konferencja Rozbrojeniowa pod auspicjami Ligi Narodów stwarzała możliwość zmniejszenia zbrojeń lądowych Francji, Polski i Czechosłowacji, a jednocześnie częściowej remilitaryzacji Niemiec. W Berlinie liczono, że presja ze strony Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii zmusi Francję do redukcji armii i stanu uzbrojenia⁵⁴.

⁵² GFM 34/3532, AA, Abt. II F – Abr., Abrüstung 5, Bd. 6, 9126/H 243803, list B. von Bülowa do Waltera Zechlina (zastępca kierownika Wydziału Prasowego AA) z 3 V 1926; S. Feucht, *op. cit.*, s. 430.

⁵³ ADAP, ser. B, Bd. I. 1, Nr. 54, s. 139–140, L. von Hoesch do AA, Paryż 23 I 1926; GFM 34/2296, AA, Büro St.S., LA, Bd. 1, 4543/E 144539–40, L. von Hoesch do AA, Paryż 7 II 1926; por. R. Blessing, *Der mögliche Frieden. Die Modernisierung der Außenpolitik und die deutsch-französischen Beziehungen 1923–1929*, München 2008, s. 287–288, 290–292. Na temat francuskich przygotowań do I sesji KPKR zob.: C. A. Wurm, *Die französische Sicherheitspolitik in der Phase der Umorientierung 1924–1926*, Frankfurt am Main–Bern–Las Vegas 1979, s. 365–391; A. M. Brzeziński, *Francja...*, s. 329–330; idem, *Warszawa – Paryż – Genewa. Sojusz polsko-francuski a problem rozbrojenia w dwudziestoleciu międzywojennym (1919–1937)*, Łódź 1996, s. 43–47; L. Chirouf, *The French Approach to Disarmament between 1920–1930: Policy Making Process, Principles and Methods*, Ph. D. dissertation, University of Southampton, 1989, s. 62–123; Ch. Haas, *Die französische Völkerbundpolitik 1917–1926*, Dissertation, Dortmund 1996, s. 404–420.

⁵⁴ G. Köpke w korespondencji do ambasadora Niemiec w Waszyngtonie A.G.O. von Maltzana

Instrukcje dla delegacji niemieckiej na I sesję KPKR nie były przedmiotem dyskusji na forum gabinetu z powodu kolejnego kryzysu rządowego. 6 maja 1926 r. mniejszościowy gabinet H. Luthra został zmuszony do ustąpienia w związku z sprawą „sporu o flagę” (*Flaggenstreit*). 16 maja 1926 r. na czele nowego gabinetu stanął Wilhelm Marx. 21 maja 1926 r. Stresemann, który zachował stanowisko szefa Urzędu Spraw Zagranicznych, przesłał nowemu kanclerzowi do wiadomości treść ogólnych wytycznych, z którymi Bernstorff udał się do Genewy⁵⁵.

Z powyższego wynika, że dyplomacja niemiecka zamierzała wykorzystać udział w dyskusji nad powszechnym rozbrojeniem do wyrównania dysproporcji w zbrojeniach Niemiec z państwami sąsiednimi. Delegacja niemiecka miała domagać się powszechnego rozbrojenia ze względów propagandowych i taktycznych. Wybór na szefa delegacji niemieckiej w KPKR hr. Bernstorffa – przewodniczącego DLFV, gdy było wiadome, że Brytyjczyków będzie reprezentował w Genewie lord Robert Cecil, przewodniczący League of Nations Union, należy uznać w tym kontekście za symptomatyczny. Jako minimalny cel pozytywny określano nałożenie traktatowych ograniczeń na zbrojenia innych państw. W przypadku fiaska negocjacji rozbrojeniowych dyplomacja niemiecka zyskiwałaby podstawę do żądania remilitaryzacji Niemiec⁵⁶. Dyplomaci z Wilhelmstrasse zdołali przeko-

---

z 3 III 1926 r. przyznawał „Wir alle hier gehen ohne große Begeisterung auf diese neue Angabe heran. Das Abrüstungsproblem ist so kompliziert und mit so viel technischen Einzelfragen verknüpft und belastet, daß den abrüstungsunlustigen Ländern – und wer von den politischen maßgebenden Mächten wollte wirklich das Schwert mit dem Regenschirm vertauschen – zahllose Möglichkeiten der Verschleppung gegeben sind, ohne daß man in der Öffentlichkeit überzeugend und erfolgreich mit dem Vorwurf der bösen Absicht operieren oder diese gar nachweisen könnte. [...] Wir hoffen aber doch, daß die Abrüstungskonferenz des Völkerbundes immerhin Vorwand und Anlaß zu einer Verminderung der französischen, polnischen, tschechischen usw. Rüstungen abgibt und zugleich uns vielleicht sogar Gelegenheit zu einer wenigstens bescheiden Wiederaufrüstung bieten könnte. Die wirtschaftliche Lage aller europäischen Staaten zwingt sie, ihre Heeresausgaben zu vermindern. Die meisten suchen ihr Budget zu entlasten, indem sie, ohne abzurüsten, nach einer billigeren Form der Wehrmacht suchen. Dieser Weg kann ihnen vielleicht auf der Abrüstungskonferenz in Genf verlegt werden, und dann werden sie geneigter sein, mit großer Geste auf einen Teil ihr überflüssigen Wehrmacht zu verzichten. Solche bescheidenen, aber an unserem bisherigen gemessen gewaltigen und für uns vor allem auch innerpolitisch so dringend notwendigen Erfolge können uns aber nur bescheiden sein, wenn Amerika zusammen mit England einen starken Druck auf Frankreich und seine anderen Schuldnerstaaten und auf die Ländern ausübt, die sich um amerikanische Kredite bewerben. Wir hoffen im stillen, daß die Amerikaner recht bald ungeduldig werden und daß sie sich nicht durch technische Spitzfindigkeiten und Ausflüchte sowie durch solche Tricks wie das von den Franzosen jetzt erfundene „potentiel de guerre“ täuschen lassen werden” (ADAP, ser. B, Bd. I, 1, Nr. 134, s. 325–326).

⁵⁵ *Ibidem*, Nr. 219, przypis 8, s. 523. Szerzej nt. „Flaggenstreit” zob.: E. Eyck, *op. cit.*, s. 66–69; H. A. Turner, Jr., *op. cit.*, s. 221–223; T. Kotłowski, *op. cit.*, s. 190–191.

⁵⁶ Por. R. Richter, *Der Abrüstungsgedanke in Theorie und Praxis und die deutsche Politik (1920–1929)*, „Wehrwissenschaftliche Rundschau” 18, 1968, H. 8, s. 455–457; W. Deist, *Internationale und Nationale Abrüstungsfrage 1924–1932*, [w:] *Locarno und die Weltpolitik 1924–1932*, hrsg. von H. Röbler und E. Hölzle, Göttingen–Zürich–Frankfurt 1969, s. 80; M. M. Lee, *Failure in Ge-*

nać wojskowych z Bendlerstrasse, że z przyczyn politycznych i propagandowych, do czasu wejścia Niemiec do Ligi Narodów, należało działać taktycznie. Unikać przede wszystkim sytuacji, w której żądania niemieckie (zarówno rozbrojeniowe, jak zbrojeniowe) mogłyby zostać uznane za przyczynę niepowodzenia negocjacji rozbrojeniowych. Z tych samych względów zalecano niemieckim placówkom dyplomatycznym powstrzymanie się od inspirowania na łamach prasy zagranicznej dyskusji na temat konieczności rewizji militarnych klauzul traktatu wersalskiego w przypadku fiaska powszechnego rozbrojenia⁵⁷. Na Wilhelmstrasse planowano również wykorzystać dyskusje na temat sprecyzowania zapisów artykułu 16 paktu Ligi Narodów do wyrównania statusu militarnego Niemiec i państw sąsiednich⁵⁸. Równolegle dyplomacja niemiecka dążyła do wycofania z Niemiec Międzysojusznicy Wojskowej Komisji Kontroli, dzięki czemu mogła zyskać dodatkowy argument, że rozbrojenie Niemiec zostało przeprowadzone i zgodnie z zapisem we wstępie do V części traktatu wersalskiego po rozbrojeniu Niemiec powinno nastąpić powszechne rozbrojenie⁵⁹.

---

neva..., s. 67–68; Ch. M. Kimmich, *op. cit.*, s. 150–151; M. M. Lee, W. Michalka, *German Foreign Policy 1917–1933. Continuity or Break?*, Leamington–Spa–Hamburg–New York 1987, s. 98–100.

⁵⁷ ADAP, ser. B, Bd. I, Nr. 54, przypis 1, s. 139–140, okólnik B. von Bülowa z 18 I 1926.

⁵⁸ W dniach 10–11 V 1926 r. przebywał z wizytą w Berlinie gen. Gabriel Tanczos, który poinformował stronę niemiecką o węgierskich planach wykorzystania negocjacji rozbrojeniowych do remilitaryzacji Węgier. Bülow poinformował poufnie Tanczosa „daß es uns aus allgemeinen politischen Gründen unmöglich sei, den ungarischen Weg zu beschreiten und die deutsche Wiederaufrüstung unter Hinweis auf die Erfordernisse der deutschen Sicherheit zu verlangen. Wir beabsichtigen einen Umweg einzuschlagen und jede Teilnahme an einer Bundesexekution unter Hinweis auf unseren Rüstungsstand abzulehnen und jeder Erweiterung des Artikels 16 zu widersprechen, so lange unsere Wehrmacht nicht verstärkt würde” (GFM 34/3532, AA, Abt. II F – Abr., Abrüstung 5, Bd. 6, 9126/H 243828–29, 243831–90, 243891–901, 243902–08, notatka B. von Bülowa z 11 V 1926 i zał. 3 memoranda węgierskie w języku niemieckim „Denkschrift zur Abrüstungsfrage”, „Die Wirkung des Friedensvertrag von Trianon auf die natürliche Machtelemente Ungarns. Die Anzahl der Bevölkerung, geografische und wirtschaftliche Verhältnisse”, „Die Kriegsbudgets Ungarns und seiner Nachbarn, und die aus diesen sich erfolgenden Folgen”). Taką taktykę dyplomacji niemieckiej stosowała już w latach 1924–1925 w negocjacjach związanych z ustaleniem warunków przystąpienia Niemiec do Ligi Narodów (B. Knauss, *Politik ohne Waffen. Dargestellt an der Diplomatie Stresemanns*, „Zeitschrift für Politik” 1963, 10, H. 3, s. 252–256; K. Megerle, *Deutsche Außenpolitik 1925. Ansatz zu aktiven Revisionismus*, Frankfurt am Main 1974, s. 50–53).

⁵⁹ Do problemu zob.: M. Salewski, *Entwaffnung und Militärkontrolle in Deutschland 1919–1927*, München 1966; J. Heideking, *Vom Versailler Vertrag zur Genfer Abrüstungskonferenz. Das Scheitern der alliierten Militärkontrollpolitik gegenüber Deutschland nach dem Ersten Weltkrieg*, „Militärhistorische Mitteilungen” 1980, 28, H. 2, s. 45–68; R. J. Shuster, *German Disarmament after World War I. The Diplomacy of the International Arms Inspection, 1920–1931*, London–New York 2006.

GERMAN DIPLOMACY IN THE VIEW OF A PROBLEM OF THE GENERAL DISARMAMENT AFTER LOCARNO (1925/1926)

The article deals with an issue of granting equal rights („Gleichberechtigung”) to Germany in the militarisation process. During the conference in Locarno (the 5th-16th of October 1925) the German diplomacy demanded, in vain, that the level of armed forces and militarisation of the countries which were members of the League of Nations would be significantly reduced and proportional to the level decided by Germany in the Fifth part of the Treaty of Versailles. Nevertheless, on the 12th of December 1925 Germany was invited to participate in the works of the Preparatory Commission of the Disarmament Conference in Geneva, gaining at the same time an opportunity for undertaking direct actions for the purpose of equilibrating the military status of Germany with that of other countries.

The article analyses the German preparations for the proceeding of the 1st session of the Preparatory Commission. They were conducted, supervised and coordinated by the Ministry of the Foreign Affairs (the Second Department and the Report of the League of Nations), which cooperated in this regard with the Ministry of Defence, Naval Commission, Ministry of Industry, Ministry of Commerce.

In the instructions mapped out for the German delegation the promotion of the general disarmament was recommended for the purpose of propaganda and tactics. The German delegation was to emphasise the dependence between Germany's disarmament and the general disarmament, pointing at the 8th article of the treaty of the League of Nations, an introduction to the Fifth part of the Treaty of Versailles and a note of Georges Clemenceau from the 16th of June 1919. Enforcing the treaty's limitations regarding the militarisation of other countries was regarded as a minimal positive goal. Berlin expected that the pressure from the United States and the Great Britain would force France and its allies to reduce armies and the conditions of armament. It was assumed that Germany would simultaneously gain a possibility for a partial rearmament. In case of a fiasco of the disarmament negotiations, the German diplomacy would gain a basis for the formal request to remilitarise Germany.

The diplomats from the Wilhelmstrasse managed to convince the military men from the Bendlerstrasse that due to the political and propagandistic reasons, until Germany's accession to the League of Nations, it was necessary to act according to tactics. Most of all, to avoid the situation, in which the German requests (both of disarmament and remilitarisation) could be considered as a reason for the failure of the disarmament negotiations.

The German diplomacy was also planning to use the discussion about defining the records of the 16th article of the treaty of the League of Nations to balance the military status between Germany and the neighbouring countries.

Deutsche Liga für Völkerbund (DLfV) played a significant role in Germany's preparations for the first session of the Preparatory Commission. The disarmament commission of the DLfV led by Max von Montgelas mapped out a plan for the disarmament by assuming a reorganisation of the European countries' armies and defining the level of army in relation to the number of the inhabitants. The realization of Montgelas' plan assumed that the German army would be doubled and hence equal to the French army.

The German diplomacy avoided a public specification of the postulate of “equal rights” in the disarmament. Therefore, Mongelas' demobilisation plan, published by DLfV, is treated as an instrument of the propaganda of the German authorities and regarded as an expression of opinions of the German official factors. Johann Heinrich von Bernstorff, the chairman of DLfV, known in the pro-league circles associated in the International Union of the Associations of the League of Nations (Union Internationale des Associations pour la Société des Nations), was chosen a chairman for the German delegation in the Preparatory Commission.